

«ЭЛ АДАВИЯТЫ»
сериясы

ЭЛДИК
ПОЭМАЛАР

31

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF KYRGHYZ REPUBLIC

INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
N. A. CH. AITMATOV

PUBLISHING HOUSE «BIYIKTIK»

FOLK POEMS:

Aksatkyn and Kulmyrza,
Ak Maktym, Karagul Botom,
Jalayir jalgyz, Ak Bermet, Kachkan kyz,
Kozy Korposh-Bayan suluu,
Kyz Jibek, Bozjigit.

THE 31-TH VOLUME OF
«EL ADABIATY» (PEOPLE'S LITERATURE) SERIES

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

АКМАТАЛИЕВ А. А. — башкы редактор

КЫДЫРБАЕВА Р. З.

КЕБЕКОВА Б. К.

ЖАЙНАКОВА А.

ОРОЗОВА Г.

СОРОНОВ О.

МУКАСОВ М.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«БИЙИКТИК» БАСМАСЫ

ЭЛДИК ПОЭМАЛАР:
Аксаткын менен Кулмырза,
Ак Мактым, Карагул ботом,
Жалайыр жалгыз,
Ак Бермет, Качкан кыз,
Козу Көрпөш-Баян сулуу,
Кыз Жибек, Бозжигит

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫНЫН
31-ТОМУ

Академик А.А. Акматалиевдин
жалпы редакциясы астында

Тексттерди басмага даярдап, баш сөзүн жазган
филология илимдеринин кандидаты *ГҮЛБАРА ОРОЗОВА*

«Бийиктик» басмасы
Бишкек - 2012

УДК 821. 51
ББК 84 Ки 7-5
Э 45

Э 45

Элдик поэмалар. /А. Акматалиевдин жалпы ред. астында. Түз. жана баш сөзүн жазган Г. Орозова. Б.: Бийиктик, 2012. - 380 б. («Эл адабияты»).

ISBN 978-9967-13-898-8

«Эл адабияты» сериясынын 31 томуна кыргыздын «Аксаткын менен Кулмырза», «Ак Мактым», «Карагул ботом», «Жалайыр жалгыз» деген нукура элдик поэмаларынын бир канча варианттары жана Ак Бермет менен Качкан кыз жөнүндөгү тарыхый ырлар кирди. Мындан сырткары казак элинин «Козу Көрпөш, Баян сулуу», «Кыз Жибек» поэмаларынын кыргыздарда айтылган версияларынан бирден үлгү жана чыгыш поэзиясынан келген «Бозжигит» поэмасы орун алды.

Китеп фольклористтерге, филолог студенттерге, жана жалпы окурмандарга арналат.

*Басмага Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун
Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.*

Редактору: **Б. Кебекова**
Рецензент: **С. Байгазиев**

94702300200-12

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-13-898-8

© Ч. Айтматов атындагы
Тил жана адабият институту
© Орозова Г. Ж., 2012

КАРАГУЛ БОТОМ

«КАРАГУЛ БОТОМ» ЖАНА ЭЛДИК ФИЛОСОФИЯ

Кыргыздар дүйнөдөгү эң жөндөмдүү, таланттуу жана байыркы эл. Ошого карабастан тоталитардык мезгилде кыргыздын улуттук идеологиясы, философиясы жок деп эле (моюнга алгысы келбей) батыштын (анын ичинде орустун) философиясын таңуулап, окутуп келди. Кантип эле биздин заманга чейин жазылган маалыматтарда айтылып келе жаткан түптүү элдин өзүнүн дүйнөгө болгон көз карашы өсүп-өнүкпөсүн, коомдук аң-сезиминин формасы калыптанбасын, социалдык-саясий түшүнүгү өспөсүн, этикалык эстетикалык баалуулуктарга болгон мамилесин туюнта албасын, жаратылыш менен адамзаттын биримдигин аңдап туйбасын. Кыргыздардын дүйнө таанымы, философиялык аңдап билүүсү, жаратылыш менен болгон байланышы руханий жана материалдык маданиятында чагылдырылып келген. Бүгүнкү күндө глобалдуу деп эсептелген экология маселеси кыргыз элин алмустантан эле ойлондуруп, ага болгон өзүнүн мамилесин жашоо турмушунун түрдүү көрүнүштөрүндө ар кандай формада бере алган. Дүйнө таануунун кайсы формасын албайлы ал адамдын реалдуу турмушу менен түздөн-түз байланышып, жаңы идеялардын калыптанышы, маданий баалуулуктардын салмагы менен өлчөнөт. Ушулардын бир салаасы катары элдик фольклор, көркөм өнөр да адам турмушунун тигил же бул учурун, көркөм чагылдырат. Ошондуктан кыргыздын улуттук идеологиясы менен философиясы элдик оозеки чыгармачылыгында, акындар поэзиясында деп айта алабыз. Демек, идеологиянын башатын адамдын руханий акыл-эси түзөт. Муну бүгүнкү күндө жашоо өзү эле тастыктап, илимий философиялык жол менен аныктап жатат.

Биз талдай турган «Карагул ботом» поэмасы адамдын мифо-архаикалык түшүнүгүнүн улам өсүп отуруп, турмуш чындыгына болгон көз карашын, реалдуу иш аракетин көрсөтүүчү б. а. дүйнө таануу системасынын эволюциялык өсүшүн көрсөтүүчү көркөм чыгарма. Поэманын композициясы жөнөкөй, көлөмү чакан болгону менен өтө курч, терең мазмунга ээ. Бир үй бүлөнүн оор турмушу, трагедиялык тагдыры берилет. Бир мергендин беш уул, бир кызы болот. «Эки уулу айтышып жүрүп жоодо өлөт, экөө атышып жүрүп жоодо өлөт». Кармаганы да, караганы да жалгыз Карагул болуп калат. Бир кезде мергенчилиги менен далайдын оозуна алынып, «адырды адырдай басып бугу атып, ак шагыл көздөй кулатып, көк зоодон эчки сулатып, көк шагыл ылдый кулатып» үй бүлөөсүн багат. Уулдары өлгөндөн кийин алардын кайгысын көтөрүү оор болуп, өзүн алаксытыш үчүн ууга жөнөйт. Кечке а кыр менен бу кырды кезип, колуна эч нерсе илинбей келаткан мерген балтыркан түбүндө бүлкүлдөгөн бир нерсени байкай калат. Апасына таарынган Карагул атасынын артынан ээрчип барып, чарчап уктап калган болот. Мерген (Райым, Ашыр, Тумаш деп ар кайсы вариантта ар башка айтыла берет) эликтин баласы деп өз уулун атып алат.

Поэма кошок формасында айтылып жалгыз ботосунан айрылган адамдын арманы сай сөөгүңдү сыздаткандай күчтүү берилген.

Мен аркар атып тийгиздим, ботом,
Мен аркар тон кайдан кийгиздим, ботом.
Элик атып тийгиздим, ботом,
Элик тон кайдан кийгиздим, ботом.

* * *

Өлсөм турпак саларым, ботом,
Өксүсөм колдон аларым, ботом.

Өзөнүмдөн ай батып, ботом,
Өчтүңбү күйгөн панарым, ботом.
Байкабай элик экен деп
Башын жедим баламын.
Атаны арман күн болду
Карып калган атакең
Кара жер менен тең болду¹.

Орду толгус жоготуунун артында табият менен адамзаттын ортосундагы байланыш баяндалып, андагы жан-жаныбарларга (экологияга) чектен ашык зыян келтирген учурлар, ага күнөөлүү адамдын жоругу сындалат.

Эчкисин аттың бооз деп,
Улагын аттың кооз деп.
Кысырын аттың семиз деп,
Экөөн аттың эгиз деп.
Ак кайыпка асылып,
Ардагымды сулаттың,
Атаны какбаш оңбогун.

деп мергендин кызы атасына нааразы болот. Мергендин өзү да:

Эчкисин аттым эгизден,
Серкесин аттым сегизден.
Жолукканын жөн атпай
Жонун бастым семиз деп.

* * *

Букасын башын бургузбай,
Жуушаган жерден тургузбай,
Бугусун койбой көп аттым.
деп ченемсиз кырганын моюнга алат.
Кайберенге каршыгып,
Кастарым тигип неге аттым.
Каргышы ката болбостон
Каралдым жалгыз сени аттым².

дейт. Түрк элдеринин фольклорунда колдоочу культ (тотем) катары кайберендин образына кеңири орун берилген. Кайберендин культу эң байыркы маданий-тарыхый доорлордон баштап неолитке чейин жана андан кийинки доорлордо жолугат. Байыркы кыргыздар Түштүк Сибирде жашаган мезгилден тартып эле бугуну тотемдик культ катары алып жүрүшкөнү белгилүү. Бугу эне жөнүндө көптөгөн тотемдик циклдер бар. Аларды негизинен уруулардын келип чыгышына байланыштырат. Бугудан адамдардын уруусу таралган деген тотемдик ишеним менен кайберенди кырууга жана этин жегенге тыюу салынган. Ошондой эле табияттан сырткары да күчтөр бар. Аларга каршы турганда, алар тарабынан жазаланат деген мифологиялык ишеним да катуу болгон. Бул табу кийин-кийин бошоңдоп, солгун тартып, өзүнүн багытын экологияны сактоо, аны коргоо керек деген глобалдуу, жалпы адамзаттык проблемага бурган.

«Карагул ботом» поэмасында кайберендин алгачкы магиялык образы тотемдик

¹ Карагул ботом - /Айтуучу С. Дыйканбаев. Инв. №533 (5171).

² Инв. №533 (5171).

түшүнүктөгү жаныбардан өсүп, жаратылыштын ыйык жандыгы катары сүрөттөлүп, аны эпсиз кырууга, табияттын ички мыйзамдарына каршы турууга болбойт деген идеяга барып такалат. Демек, поэмада кайберен туурасында бир нече тарыхый катмарланган түшүнүктөр жатат. Тактап айтканда тотемдик ишенимдердин эволюциялык өсүшүн көрүүгө болот.

«Карагул ботом» поэмасы адамзат жашоосунун кайсы бир мезгилде жаралып, өзүнүн байыркылыгын сактап, идеялык багытына адам менен жаратылыштын байланышын, табиятка болгон мамилесин чагылдырган турмуштук поэма. Андагы логиканын башаты карапайым адамдын турмушундагы жөнөкөй түшүнүктөргө барып таянат. Бир кишинин терс иш аракетинин (кайберенди кырышынын) натыйжасында жалпы жаратылыштын бири-бирине байланышкан карым-катышындагы системасы бузулушу мүмкүн. Мергендин үй бүлөсүндөгү эркек балдардын өлүмүнөн улам анын тукуму үзүлдү. Кеңири мааниде алганда улуттун саны азайды. Карагулдун эжеси Сыйнакүл (Зуура) «толгонуп издеп барар, кайрылып издеп барар (күйөөгө кеткенде) канатынан айрылып», жалгыздык башына түштү. Негизги логика жалпы менен жекенин, жөнөкөй менен татаалдын, майда проблема менен глобалдуу проблеманын катышында жатат. Элдик философиясынын чебер иштелген негизги маани-маңызы мына ушунда.

КРУИАнын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Кол жазмалар фондусунда поэманын «Карагул ботом» деген аталыштагы бир нече варианттары¹ сакталып турат. Алар бири-биринен кескин айырмаланбайт. Бардыгынын мазмундук өзөгү бир. Бул бүткөн окуя. Сюжетти чоюп, кошумчалап, эпизод улап айтуу мүмкүн эмес. «Карагул ботом» болгон окуя катары айтылат. Сарыкунан Дыйканбаев менен Калык Акиев тарабынан поэма-мазмуну толук жана көркөм айтылган. Ушул эки вариантка салыштыруу аркылуу калгандарына баа берип, кем-карчын айтууга болот. Анан да Калык менен Сарыкунандын варианты бири-бирине окшош. Экөө да элдик дастандарды ийине жеткире айткан, таланттуу жаратуучу акындар. Экөөндө тең уулун кокустан атып алган мергендин кошогу көркөм, кенен айтылып, өзөктү өрттөгөн муң өтө күчтүү чыккан.

Ракматов Кайдылдадан жазылган кол жазмада болсо Карагулдун эжеси Сыйнагүлдүн кошогу кеңири айтылат. Атасына карата «жалгыздап элге кошулбай, кайберенди эпсиз кырып, каргыш тийип жалгызымды атып салдың» деген доомат коет. Жалгыздык трагедиясы кыздын кошогу аркылуу берилет.

Агалуу кыздар көп болор
Менин асты чыкпас кабарым.

* * *

Төрөлгөндөн калбады,
Менин түбүндө чыкпас кабарым.

* * *

Кагылайын бир боорум,
Менин каруумдан сынды оң колум.
Каруумдан колум сындырган,
Кайгылуу какбаш оңбогун.

¹ «Карагул ботом» – 1965-жылы Токтогул районунда туруучу Сарыкунан (Сагынбек) Дыйканбаевден (1900-жылы туулган) Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын Тил жана адабият институтунун илимий кызматкерлери С. Закиров, Б. Кебекова, А. Токомбаев тарабынан жазылып алынган. 1-жолу С. Закиров түзгөн “Элдик поэмалар” (Ф., 1973) деген жыйнакка чыккан. Инв. №533 (5171).

Кайберен деп каршыгып,
Карагулду сомдодуң¹ -

деп күйүттүн ызасына чыдабай атасына катуу айтат. Дегеле, бул өзү трагедиялык чыгарма. Өз уулун өзү атып алышы - мергендин бүтпөс трагедиясы.

Жыйнакка сюжет толук деп эсептелген С. Дыйканбаевдин, К. Ракматовдун, Ы. Бейшекеевдин варианттары берилди. Изилдөөчүлөрдүн салыштырып изилдөө иштеринде даяр материал болуп берет.

КАРАГУЛ БОТОМ **(Сарыкунан Дыйканбаевдин айтуусунда)**

Бир чалдын беш уулу болот. Экөө айтышып жүрүп доодо өлөт. Экөө атышып жүрүп жоодо өлөт. Жалгыз Карагул калат. Бир чети балдарынын кайгысынан, бир чети көнүп калган кесибин таштай албай, чыдап үйдө тура албай чал мылтыгын көтөрүп тоого чыгып кетет. Атама барамын деп Карагул ыйласа энеси бир аз какыс-кукус кылып коет. Бала энесине таарынып, атасын издеп чыгат. Чарчап таалыкшып балтыркандын түбүндө уктап калган Карагулду жолу болбой келе жаткан мергенчи эликтин баласы деп атып алат. Ошондо чал:

Карагул кулунум, ботом,
Убайым тартып курудум ботом.
Ушул беле көрөрүм, ботом
Кыска беле өмүрүң, ботом.
Эрмегим сенден айрылып
Эмне болот көрөрүм, ботом.
Эркелик менен эригип, ботом,
Кой десе болбой жөнөдүң, ботом,
Койбой жүрүп мергенди, ботом,
Кокуйдан чыкты өнөрүм, ботом.
Адырда аркар жатканда, ботом,
Аңдып барып атканда, ботом,
Алыска кетчү куу мылтык, ботом
Менин ардагыма түз тийип, ботом,
Амалсыздан ич күйүп, ботом,
Жериңде жатып атканда, ботом,
Жетпей калчу куу мылтык, ботом,

- “Карагул ботом” – 1967-жылы Сокулук районунун К. Маркс атындагы колхозунда туруучу Ракматов Кайдылдадан (1893-ж. туулган) С. Закиров, А. Токомбаева, С. Тургунбаев, Т. Абдыракунов, П. Ирисовдор жазып алган. Инв. №536 (5174) №1, уландысы №6 дептерде.

- “Карагул ботом” – 1976-жылы Кант районунун Ичке-Суу айылында туруучу Ыбырай Бейшекеевден (1901-жылы туулган) жазылган. Инв. 677 (5315).

- “Карагул ботом” – 1947-жылы М. Богданова Карымшаковдон жазып алган. Инв. №175 (386).

- №78 (278), 8 (201) инвентарларда да бар.

- Калык Акыевдин варианты.

Инв. №533 (5171).

Менин жетимиме түз тийди, ботом.
Жексен болуп калганча, ботом,
Жерге эле какбаш кирсеңчи, ботом.
Менин жетимиме түз тийди, ботом.
Жөлөгүм өлүп ич күйдүм, ботом.
Балдыркандын бар ойлоп,
Бала деп билбей чала ойлоп,
Балалуу элик деп ойлоп,
Бараңдан сага ок койдум, ботом.
Мергендигим карачы,
Атып салдым баламды ай, ботом.
Апаң менен эжеңе,
Аркама салып барамбы, ботом.
Жалгызым сенден айрылып,
Жарык күн болду караңгы ай, ботом.
Бешөөнөн бирдей ажырап,
Какбаш чал болуп каламбы ай, ботом.
Алгачкы өлгөн Дүйшөкул, ботом.
Артынан өлгөн Мырзакул, ботом,
Боздотуп кетти Байыркул, ботом,
Эртелеп кеттиң Эбекул, ботом,
Эмгекке салдың Карагул, ботом.
Мергендиктин акыры,
Мерт таптырды мени бу, ботом.
Экөө айтышып жүрүп доодо өлдү, ботом,
Экөө атышып жүрүп жоодо өлдү, ботом.
Какбаштын колу түзүнөн,
Карагул байкуш тоодо өлдү, ботом.
Акбараң мылтык эгемби, ботом,
Атканда көрдүм сени да ботом,
Аңтара элик терисин, ботом,
Апаң кийгизиптир тонунду, ботом.
Качып келип сен жатып, ботом,
Катырдың менин шорумду ботом.
Атам эки, үчтү атты деп, ботом,
Эликти аңдып жатты деп,
Бөйрөгү менен жүрөгүн,
Мага деп атам бышырып,
Кисесине катты деп.
Турчу элең чуркап жолумду тосуп,
Келчү элең бер деп, колуңду созуп.
Айтпай келип артыман,
Атаңды койдун боздотуп, ботом.
Бөксөнүн жолун бөксөлөп, ботом,
Торпунун жолун төтөлөп, ботом,
Атамды тозом дедиңби, ботом.
Алдымдан ойноп эркелеп,
Бышырган бөйрөк жүрөгүн,
Берет деп жолго токтопсуң.
Мен кара жолтой какбашты,
Келет деп күткөн окшойсуң.

Көзүмдү туман боз чалып,
Коргошун куйма ок салып,
Томпоюп жаткан кысылып,
Тонуңдан бутуң үзүлүп,
Торуп байкап билбестен,
Тартып ийдим мен карып, ботом.
Эртеңден бери кыдырып,
Эчтеме таппай кайрылдым, ботом,
Элик деп атсам бала экен,
Эрмегим сенден айрылдым, ботом.
Өзүмдүн кылган ишиме,
Өксүдүм өзүм кайгырдым, ботом.
Чыйырчык бөздөн кийипсиң, ботом,
Чырпыктын башын ийипсиң, ботом,
Чын келер атам жолу деп,
Чындап бир мени кейиттиң, ботом.
Чырпыгым сенден ажырап,
Чыркырап ыйлап күйүктүм ботом.
Бешөөнөн калган бир жалгыз,
Каргышына калгамбы,
Кайберен теке кийиктин, ботом.
Күтсөм бир атам келер деп,
Көлөкөлөп жатыпсың,
Жалбырак үзүп, таш жыйнап,
Көп кызыкка батыпсың,
Атамын жолун тозом деп,
Апаңа болбой качыпсың,
Айыл кайда, мен кайда,
Аябай узак басыпсың.
Өлүмгө жетпей өксөгүр,
Өлгөнүңчө шашыпсың.
Акыры деле барат өлүмгө,
Эмне мынча ашыктың?
Эчкисин аттым эгеңден,
Серкесин аттым сегизден.
Жолукканын жөн айтпай,
Жонун бастым семиз деп.
Ажалың менден экен да,
Айланайын бериштем.
Текесин аттым тегизден,
Тең жара аттым чекесин,
Короодон аттым кулжасын,
Кубалай келип артымдан,
Куураттың менин чал башым.
Куураган какбаш дедирдиң,
Кудайым мендей кылбасын.
Арык деп эч ким атпаган,
Эрчите келген мырзасын.
Бастырып ийдим маралын,
Байкабай элик экен деп,
Башын жедим баламын.

Кара канын чууртуп,
Кантип үйгө барамын.
Атаны арман күн болду,
Карып калган атакең,
Кара жер менен тең болду.
Букасын башын бургузбай,
Жуушаган жерден тургузбай.
Бугусун койбой көп аттым,
Булчуң этген моюндан,
Буза тийсин деп аттым.
Кайберенге каршыгып,
Кастарым тигип неге аттым.
Каргышы ката болбостон
Каралдым жалгыз сени аттым.
Кайберен этин туураттың,
Карыганда атаңды,
Как жыгачтай куураттың, ботом.
Күйдүрдүң, ботом,
Күйдүрүп кеттиң, сүйдүргүм, ботом
Ой Карагул, жалгызым, ботом.
Жашыңда кеттиң байкушум, ботом.
Энеси жетим эрмегим, ботом,
Асылдан калган зергегим, ботом.
Бурчтан түтүн булаттың, ботом,
Бугунун этин туураттың, ботом,
Мусапыр кылып куураттың, ботом.
Капталдан улап карасам,
Кара улак дедим кара сан.
Эликче бугуп жатыпсың,
Эңкейип өңүп карасам.
Кара канын чууртуп,
Карууга салып баратам.
Карагул аткан какбаш деп,
Калкымда кимге жанашам.
Эликтин этин жедирдиң, ботом,
Элиме какбаш дедирдиң, ботом.
Өлсөм турпак саларым, ботом,
Өксүсөм колдон аларым, ботом.
Өзөнүмдөн ай батып ботом,
Өчтүңбү күйгөн панарым, ботом.
Атып алдым сени деп,
Апаңа кантип барамын.
Кара бет эжең чыркырап,
Канакей десе бөбөгүм,
Кандайча жооп табамын.
Ой, Карагул чырагым,
Ойронум чыккан убагым.
Үйгө кантип барам деп,
Ордуңду сыйпап турамын.
Ушак менен өзөктөн,
Кутулбай калды кулагым.

Ушул күнгө туш кылып,
Умсунтуп кетти улагым.
Урушу менден арылбас,
Улуу эжең Зууранын,
Улгайып калган кезимде,
Үшкүрүк тартып куурадым.
Түбүнөн сынды чырпыгым,
Түтүндө калды мылтыгым.
Уча элек темир канаттуу,
Өзөндөн учтуң чымчыгым.
Аркамдан сени ээрчитип,
Асылын көрчү убагым.
Айлыма какбаш аталдым,
Айламды кандай кылайын.

Эжеси Карагулга арнап жаргактан шым тигип, жол карап эшикке чыкса коктудан кайгылуу үн чыгат. Кыздын жүрөгү опкоолжуп апасына кайрылып айтып турган жери:

Ой, апа, кайрылыштын чуу чыгат,
Кандайча шумдук болду экен,
Каралдым, Карагул деген үн чыгат.
Ой, апа, көгүрүм көлдөн буу чыгат,
Көк кайың кессең суу чыгат,
Көрүнбөй, Карагул деген чуу чыгат.
Тентегим тектирге чыга жаткан бейм,
Теке деп какбаш аткан бейм.
Теңирден келип шум ажал,
Тентегим өлүм тапкан бейм.
Кубанаарым жалгызым,
Курбуга чыга жаткан бейм,
Куруган какбаш кыйратып,
Кулжа деп аны аткан бейм.
Кубанаарым, күйөөрүм,
Күйгөн канга баткан бейм.

Ошол учурда чал баланы көтөрүп келип жерге сулк таштап жиберет. Эжеси чыркырап ыйлап, жанын кыйнап айтып турган кези:

Кагылайын бир боорум,
Менин каруумдан сынды оң колум.
Каруумдан колум сындырган,
Кайгылуу какбаш оңбогун.
Кайберен деп карышып,
Карагулду сомдодуң.
Менин толгоноорум бир боорум,
Томуктан сынды оң колум.
Томуктан колум сындырган,
Тозоку какбаш оңбогун.
Топ кийикке асылып,
Толгоноорум(ду) сомдодуң.
Келээри менен кийсин деп,

Сары жаргактан шым сайдым,
Садагаң кетсем болбойбу,
Мен шордуу түр жибектен шым сайдым,
Бүтүмүн көрдүм кудайдын,
Жалгызым сенден айрылып,
Күйүтүн тартып сумсайдым.
Кайрылышта отурсам,
Кара атың минип барарым,
Каралдым келе жатыр деп,
Каткырып тосуп аларым.
Агалуу кыздар көп болор,
Менин асты чыкпас кабарым.
Толгонушта отурсам,
Тору атың минип барарым.
Толукшуп жаркып кубанып,
Жолдон тозуп аларым.
Төрөлгөндөн калбады,
Менин түбүндө чыкпас кабарым.
Атаны какбаш оңбогун,
Мурда Дүйшөнкулду жедиң болбодуң.
Түк да канат койбодуң,
Түгөтсөм деп ойнодуң.
Мырзакул жедиң тойбодуң,
Бүтүн канат койбодуң,
Карагул жедиң какшаттың,
Таштан тайбас кезимде,
Таманымдан аксаттың.
Талыкшып канча ыйласам,
Карагулду таппасмын.
Адырды адырдай басып бугу аттың,
Адырдан аткан бугуңду,
Актөзгөй ылдый кулаттың.
Ак кайыпка асылып,
Ардагым атып сулаттың.
Эчкисин аттың бооз деп,
Улагын аттың кооз деп,
Кызырын аттың семиз деп,
Экөөнү аттың эгиз деп.
Кайрыларым Карагул,
Кайрылып таппайт мени издеп.
Уругу бирге чолпонум,
Учуп бердиң эңиштен.

КАРАГУЛ БОТОМ
(Кайдылда Ракматовдун айтуусунда)

Райым деген мергенчи болгон экен. Анын беш уулу болгон: Байыркул, Мырзакул, Эгекул, Карагул, Дүйшөгул деген. Сыйнакул деген кызы болот. Бул өзү бир токойдо жалгыз жатып алып, жалгыз ойгонуп алып, кийгени кийиктин териси, жегени кийиктин

эти болуп, малды багып, бирин союп, бирин сатып жашай берет. Ошентип жашай берген убагында Дүйшөгүл деген уулу атышып жатып жоодо өлөт, Эгекул, Мырзагул дегени Айчыбек дегендин кунун кууп жүрүп зоодо өлөт. Карагул тогузга келгенде Сыйнакул деген он бирдеги эжеси менен ойноп жүрөт. Чоңоюп калды деп, атасы аткан кийиктин баласынын терисин ага күрмө шым кылып берет. Анысы аз келгенсип башына эликтин терисинен тумак кылып, эликтин баласындай кулак кылып, так кийиктин баласындай улак кылып коет.

Ошо күндөрдүн биринде атасы Кунан-Тоонун башында, Кең-Тоонун кашында, олтуруп, ой кылды. Тоого барайын, ары койсо алтыны атайын, бери койсо бешти атайын, куру калсам бирди атайын деп чал жүрүп кетти. Чолок бос тонду кийип, ак милтесин асынып, атына минип жүрүп кетти. Ары басты чал кыдырып, бери басты чал кыдырып, бешимге чейин эчтеке таппады. Курсагы ачты, көзүн убайым басты, Чалдын шайманы кетти. Кудай менин төрт дарманым алган экен, эми жолум болбоду. Карагулума кетейин деп үйүн көздөй жөнөдү.

Карагул тоону карап ойноп олтурганда энеси ийик ийрип олтурган эле, ийиктин башын Карагул көрбөй басып алды, энеси жыгылып кетип, ийиктин башы менен бетин жара коет. Жаны чыгып энеси:

- Өлүк-тиригиңди көрөйүн, сени эмес, төртөөнү бербеген кудай, сени бермек беле, - деп басып алат.

Бала эшикке чыгып ыйлап туруп, атасы тарапка чуркаган бойдон кетип калат. Бала айласын таппай, курсагы ачып, кара тер басып, сары куурайдын түбүндө олтуруп уктап калат. Ошондо эки жагын элеңдеп карай келаткан чал чаарчык деп ойлойт. Атын арчага байлай салып, мылтыгынын шыйрагын жерге сайып, кадап, көчүгүн алып келип матап, тарс деп коюп жибергенде чалкасынан кетти. Кубанып, атып алдым деп чуркап келсе, баласы Карагулдун өзү. Ошондо Карагулун кучактап, кайгысы башынан ашып, долу кемпирим өзүн жара тартып, же өзүмдү жара тартып жибереби деп, айласы кетип, чолок боз тонун чечип алып, баласын ороп, көтөрүп алды. Чалдын жонунан тер агып, боорунан кан агып, мылтыгынын өзүн таштай кылып сүйрөп кетип баратып, Карагулун козгоп ырдагандагы жери болду:

Уа-уа-уа-оой Карагул ботом,
Ээ, айланайын карагым ботом.
Билбедим сенин келериң, ботом,
Артымда калган береним, ботом.
Мергенчилик өнөрүм, ботом.
Ува-ува-ува-оой, Карагул ботом.
Мергенчилик а өнөрүм, ботом.
Тектирге чыкпай, сен жаттың, ботом
Текече ойлоп мен аттым, ботом.
Теке бир болбой турбапсың, ботом,
Темселеп калган мен атаң, ботом.
Тезинен кайгы ураттың, ботом
Тезинен баскан шум ажал окшойт,
Тентегим сени жыга аттым, ботом.
Ува-ува Карагул, тентегим ботом.
Каркылдатып каз аттым, ботом
Кече кайберен-эчки таза аттым, ботом
Казыр гана кичине тура тур, ботом,
Карыган а шорго куу атаң, ботом
Кайгыга шончо ураттың, ботом.
Кайберен качкан шум ажал окшойт

Каралдым сени жыга аттым, ботом.
Ува, ува Карагул, ува, ува Карагул
Каралдым ботом, оо-оой.
Куркулда туруп турна аттым, ботом
Куйкалап этин туураттым, ботом
Куруп гана калган куу атаң, ботом
Кулжыгач жыгып куураттым, ботом.
Кудурет аткан шум ажал окшойт
Кулунум сени жыга аттым, ботом.
Ува, ува Карагул, каралдым ботом.

Үйгө жакындап калды. Кемпир укса алыстан уксун деп чал баласын угуза кошо баштайт:

Баштады бекен байыры, ботом,
Башыма түн салдың, оов Карагул ботом.
Муруту да бекен Мырзайым ботом
Муунумду алдың Карагул ботом.
Этеги кеткен Эреним ботом
Эми сен салдың кара кун ботом.
Түбөлүк кеткен Дуйшонкул ботом
Түйшүккө салдың Карагул ботом.
Ува, ува Карагул, каралдым ботом.
Эликтей атып жүрүпсүң ботом
Элик бир тонду кийипсиң ботом.
Аркар атып келипсиң ботом
Аңтара тонду кийипсиң ботом.
Аңдаган өлүм шум ажал окшойт
Алты жаштагы мүрүсүң ботом.
- Иий, өлүгүңдү көрөйүн куу чал,-

деп кемпири секирип барып, босогого отуруп кошкон кошогу:

Тээтиги текейден уча качкан го
Тескейден ары качкан го.
Теңшерип о-оов карды ачкан го
Темселеп шордуу келатып,
Катыгун, тентегимди аткан го.
Курсагы чалдын ачкан го
Купшуңдап куу чал келатып,
Кулунумду аткан го.

Ажалдуу тутун булатып,
Ак-Суудан теке сулатып,
Ак-Суудан аткан текеңди,
Жүрчү элең ак жарды көздөй кулатып.
Алтымыш жашка келгенде
Акылыңдан адашып,
Куу чал уулуңду жыга атып.
Көк жардан түтүн булатып,
Көк-Суудан теке сулатып,

Көк Суудан аткан көк текең,
Көк шагыл ылдый кулатып,
Көрүнөө кара баскансып,
Көлөкөңдү жыга атып.
Тууганымды туштадың,
Эми сен тууганың айтат куу баш деп.
Убактың өтүп кеткенде,
Куу чал жемелей көрбө туубайт деп.

- Мергенчилик түбүмө жетти. Убалы кызыңда, кызың эликтин баласы кылып коюптур,- дейт. Ошондо 11 жаштагы Сыйнакүл чуркап келип, Карагулду бооруна кысып алып, кызынын кошкон кошогу:

Туйгунум кайран бир боорум,
Тунуккан суудай болгонум.
Тунуккан колум сындырбай,
Тозокко дуушар болгонум.
Каяктан издеп табамын,
Куйрук улаш бир боорум.
Кайберен жалгыз бир боорум,
Карындан сындуу болгонум.
Карыдан колум сындырып
Кайгылуу ата оңбогун.
Каяктан издеп мен табам,
Карагул, кагылайын бир боорум.
Канатым сенден айрылып,
Таалайы жок маңдайым.
Келээриңде кийсин деп,
Сары жаргак шым сайдым.
Карга тырмак, куш тумшук,
Карга манат келтирип,
Сары жибектен түр салдым.
Жалгызым кийсин деп сайдым,
Жалгызым иши бүткөн соң,
Санаа бир тартып сумсайдым.
Алдыман чыкса эркелеп,
Жүгүрүп басат энтеңдеп,
Атаны кокуй бир тууган,
Айгайды бизге не салдың.
Ойногондо кийсин деп,
Боз жаргактан шым сайдым.
Карга тырмак куш таман,
Болжур бекем тур салдым.
Боорум байкуш кийсин деп,
Боз ала чаңда жүрсүн деп,
Чамдата ойгон жаргак шым,
Ушунум жалгыз кийсин деп.
Таалайга жазган экен го,
Ырысы жок Сыйнакүлдү күйсүн деп.
Тору атың минип сен турсаң,
Толгонушуп мен турсам.

Торсукка баштык байланып,
Толгонуп издеп барармын.
Тогузуңда сен кеттиң,
Тозогуң тартып каламын.
Кара атың минип сен турсаң,
Кайрылыш жерде мен турсам,
Канжыгага баштык байланып,
Кайрылып издеп барармын.
Канатым сенден айрылдым,
Кайгыңды тартып калармын.
Тарттырмак болгон экен деп,
Канчалык түрмө залалын.
Э-ээй, акылды бирге акылдаш,
А дүйнө бирге макулдаш,
Ажырап калдым мен сенден,
Айланайын жатындаш.
Талашып эмчек эмишкен,
Тар курсакта тебишкен.
Ажырадым кантейин,
Телтинин ичи кем десе,
Караным ботом сени издейм.
Күйүтүң тартып сыздатып,
О, Кудайлап ыйлайын,
Азабың тартып калайын,
Арманым чыксын ыйлайын,
Эми айтайын арманым.
Айланайын атаке,
Күчөдү арман салганың.
Көтөрбөскө аргабы,
Жүрөккө толду арманым.
Төрт түлүк мол малың бар,
Жайы-кышы эл билбей,
Жалгыз үй кондуң талаага.
Минтип бир кордук көргүчө,
Токойдо тентир куу малың.
Ажалың жетип сен өлсөң,
Ким тайып көмөт кебиңди.
Бешөөнөн бирдей айрылдың,
Ыйман айтар киши жок,
Ээн талаа эрме чел,
Туруптур бир жалгыз үй,
Атайын курган өлдүңбү,
Алданын койгон ишине,
Сыйнакүл амалың барбы көндүңбү?
Айланайын атаке ай,
Айтпай бир кантип чыдайын,
Кудуреттин кылганын.
Токуму тубар эп эле,
Көк калкатайды энчилеп,
Карыга салма сол жүлүн,
Көк булгаары, көк желдик,

Карагулга мен арнап,
Былыртан бери кылды элем.
Жоон шотон күндүргө,
Жетелеп барып турду элем.
Токойго, тоого минди эле,
Жалгыз иним Карагул,
Тон ичинде жүрдү эле.
Эл таалайы ушу экен,
Сыраты жарал муңдуунун,
Ким билет минтип күйгөнүн.
Айланайын атаке ай,
Агарган түтүн булатып,
Ак-Сайдан теке сулатып,
Ак-Сайдан аткан текеңди,
Ак шагыл ылдый кулатып,
Алтымышка келгенде,
Ардагым жалгыз чыйратып,
Атып бир салдың сулатып.
Көк-Жардан түтүн булатып,
Көк зоодон теке сулатып,
Көк зоодон аткан көк текең,
Кек шагыл ылдый кулатып,
Көзүң кербей калганда,
Келекем жалгыз сулатып.
Мурунку кеткен төрт агаң,
Төртөө бир бирдей шер эле.
Атышып атка мингенде,
Байыргул менен Дүйшөгүл,
Кууп алып артынан,
Эрегише жөнөдү Алданын жазган өкүмү ай,
Карабай жалгыз канатын,
Аскасы бийик тоодо деп,
Бир угулат боздоп турганың.
Муну кандай кыламын,
Айланайын атаке ай,
Ичинде чериң жазылсын,
Көңүлдө моокуң ачылсын.
Улар бир турган эл эле,
Жылуу суу турган жер эле.
Бурананын жээгинде,
Атаң барып айдап кел,
Ат жүгөнүн байлап кел,
Ошентип үйдү бүтөлү,
Кетели бирге жүктөйлү.
Эл четине баралы,
Карагулдай жалгызды,
Мингизип атка таңалы.
Соо кишидей мингизип,
Жетелеп кошо баралы.
Айылга чыгып алганда,
Ата, айкырып азан салалы.

Орду жок турган төрт эрим,
Төртөө тең бирдей шер эле.
Какшаалга минип жаңы атын,
Тынбай турган кечеги,
Айтылбастан калабы.
Айтылды сөздүн нечени,
Күйүтүн тартып жалганда,
Күйүктү канча кечеги,
Азандан тыңшап отурмун,
Кара тил ыйлай кечеги.
Кайрылган жалгыз канатың,
Ойлогондо эсиме,
Кара бир гана бооруму,
Карасам көңүл ооруду.
Какшаган менен мен кантем,
Карагул сындуу жалгызды,
О, чиркин, мага кой, бүтсүн баарысы.

КАРАГУЛ БОТОМ **(Ыбырай Бейшекеевдин айтуусунда)**

Байдын убактысында бир чал-кемпир бар экен. Чалдын беш баласы бар экен: Мырзагул, Элегул, Дайыргул, Чапчаңгул, Карагул. Жалгыз Карагул калат, төртөө өлөт. Чал мергенчи экен. Чал ошо күнү мерген уулап чыгат. Төрт баланын күйүтүн тартып атам ыйлап келе жаткандыр деп Карагул астын тосуп чыгат. Кырга, бу кырга чыкса атасы көрүнбөйт. Бир кара талдын көлөкөсүнө жатып уктап калат. Атасы кырдан карап эч нерсе кезиктире албай келатып, төрт балам өлгөндөн кийин аң качкан экен го деп чал ыйлап келе жатат. Эки жагын караса кийиктин киймин кийген Карагул жатат. «Менин бияка чыкканымды кулжачар билген экен дейт. Мени көрбөсүн деп капкалуу ташка жаткан экен. Атоону жонуна тарткан экен», - деп чал мылтыгын оңдоп шыкаалап, атат.

Чалды кудай атты эми,
Коргошун ок Карагулга батты эми.
Солк эттирбей аттым деп,
Чал Карагулду кездей басты эми.

Барса, Карагул жалгыз баласына ок тийип, бир жагынан чыгып кетиптир. Ошондо чалдын ыйлап турган жери:

О Карагул ботом,
Адырга чыгып сен жаттың ботом,
Аркар бир жерди мен аттым ботом.
Аркардын этин туураттың ботом,
Карыганда атаңды ботом,
Как жыгачтай куураттың ботом.
Тектирге чыгып сен жаттың ботом
Текечер дедим мен аттым ботом
Текечер этин туураттың ботом,

Атаңды тек жыгачтай куураттың ботом.

Ошондо чалдын үнүн энеси угуп айтып турганы:

Кереге бою күн чыгат,
Кейиген как баш үн чыгат.
Карагулдап чуу чыгат,
Кан аралаш буу чыгат.
Карагул өлгөн шекилдүү,
Босого бою күн чыгат,
Тосоку как баш үн чыгат.
Кан аралаш буу чыгат,
Карчыгам өлгөн шекилдүү.
Айланып сени көрбөдүм,
Кагылайын Карагул,
Апаңды ак турпак салып көмбөдүң.

Карагулдун башын кучактап, эжесинин кошкону:

Ойногондо кийсин деп,
Бос жаргакка шым сайдым,
Бос жибектен түр сайдым,
Уялаш бооруму санап сумсайдым.
Ак жаргакка шым сайдым,
Алышканда кийсин деп,
Ак жибектен түр сайдым,
Салганын көрдүм кудайдын.
Көрүнөө барсам көрөт деп,
Как баш көнөктөй ташка жашындың.
Көк келте мылтык асындың,
Ак кайыпка асылдың,
Ак кайыптын каргышы,
Ардагым аттың басылдың.
Аңдоос барсам көрөт деп,
Аяктай ташка жашындың.
Ак келте мылтык асындың,
Менин ардагым аттың басылдың.
Ак зоодон түтүн булаттың,
Ак зоодон аткан эчкини,
Ак шагыл ылдый кулаттың.
Ак кайыптын каргышы,
Менин ардагымы сулаттың.
Көк зоодон түтүн булаттың,
Көк зоодон эчки сулаттың.
Көк зоодон аткан эчкини,
Көк шагыл ылдый кулаттың.
Көк кайыптын каргышы,
Менин көлөкөмү сулаттың,
Эртелеп кеткен Элегул ботом,
Эсима салдың Карагул ботом
Мурдагы кеткен Мырзагул ботом

Муунумду алды Карагул ботом
Кийинки кеткен Дайыргул ботом
Кайгыга салдың Карагул ботом.
Артынан кеткен Чапчаңгул ботом
Чакчайтып кеттиң Карагул ботом.
Оо-уу, Карагул ботом.

Адабий-көркөм басылыш
«Эл адабияты» сериясы

ЭЛДИК ПОЭМАЛАР:
Аксаткын менен Кулмырза, Ак Мактым,
Карагул ботом, Жалайыр жалгыз, Ак Бермет,
Качкын кыз, Козу Көрпөш-Баян сулуу,
Кыз Жибек, Бозжигит

31-том

Түзгөн: *Г. Орозова*

Редактору *Кадыров Ж.*
Сүрөт редактору *Бокоев Р.*
Техн. Редактору *Р. Усупова*
Корректору *Б. Халилова*
Компьютерде калыпка салган *Р. Терибаева*

Терүүгө 06.08.2010 берилди. Басууга 01.11.2012 кол коюлду.
Кагаздын форматы 84x108^{1/32}
Көлөмү 23,75 физ. басма табак.
Нускасы 2000. Заказ № 2428. Келишимдик баа.

«Бийиктик» басмасы
Бишкек ш., Ю. Абдрахманов көчөсү, 170 «А»
Тел.: 620-213, 661-725